

جایگاه برنامه‌ریزی درسی در آینده رشته مطالعات برنامه‌درسی:

(به سوی مطالعات برنامه درسی در پیوند با عمل (درگیرانه)^۱ در جنبش نو/چند بسترسازی)

[DOI: 20.1001.1.17354986.1400.16.63.12.9](https://doi.org/10.1001.1.17354986.1400.16.63.12.9)

کوروش فتحی و اجارگاه^۲

رشته برنامه درسی به عنوان یک قلمرو تخصصی و حرفه‌ای با فراز و نشیب فراوان در قرن گذشته روبرو بوده است. بی‌تردید مهم‌ترین تحول دوران اخیر حرکت از پارادایم برنامه‌ریزی درسی به پارادایم فهم برنامه درسی یا مطالعات برنامه درسی بوده است که عمدتاً با تلاش‌های نوفهم‌گرایان بویژه از دهه ۱۹۷۰ آغاز و در دهه‌های بعدی به اوج رسید. شاید در میان ویژگی‌های مختلف و متعدد نوفهم‌گرایی، بی‌تردید دستاوردهایی چون ایجاد افق‌های جدید برای رشته و در عین حال رها کردن این رشته مطالعاتی از اشغال برنامه‌ریزی درسی بوده است (پاینار و همکاران، ۱۹۹۵).

این دو موج یا پارادایم اصلی رشته معرف دو دیدگاه عمده از لحاظ تاریخی در رشته برنامه درسی هستند. در عین حال هم‌اکنون در آستانه دوران پسانوفهمی یا ورود به دوران بعدی برنامه درسی (مالووسکی^۳، ۲۰۱۰) هستیم که اغلب با جهت‌گیری‌هایی چون بین‌المللی سازی برنامه درسی (پاینار، ۲۰۱۵)، روندهای نوظهور در حیطه‌های فناوری و پساحقیقت، و

---

۱. این واژه با توجه به مفهوم (Engaged Sociology (Korgen, 2014 ; Oberlin, 2022) که در آن آموزش رشته معطوف به درگیری عملی دانشجویان است، مورد نظر است و بر آموزش عملی دانشجویان مطالعات برنامه درسی در کنار دروس نظری تاکید دارد البته برنامه‌ریزی درسی مشارکتی یا درگیرانه دارای سابقه و دغدغه تاریخی است.

۲. استاد دانشگاه شهید بهشتی

جنبش‌هایی چون نو/چند بسترسازی (فتحی و اجارگاه، ۱۴۰۰ الف) و تداوم دغدغه‌های نژادی، جنسیتی و غیره همراه است.

دیدگاه نو/چند بستر سازی به عنوان یکی از جنبش‌های جدید در حوزه مطالعات برنامه درسی بطور اخص در ایران به دنبال مشکلات رشته برای حضور در آموزش و پرورش و وجود نیازها و دغدغه‌های برنامه درسی در عرصه‌های دیگر در سالیان اخیر مورد توجه قرار گرفته است.

بطور خلاصه نو/چند بسترسازی در صدد توسعه اقلیم‌ها یا زیست‌بوم‌های برنامه درسی به فراسوی نظام آموزش عمومی به عنوان سرزمین اصلی یا سرزمین مادری رشته مطالعات برنامه درسی است تا از این رهگذر ضمن تمرکز بر ضرورت گشودن دروازه‌های نظام آموزشی به روی صاحب‌نظران و دانش‌آموختگان برنامه درسی، بسترهای جدیدی چون حوزه‌های مشاوره برنامه درسی، برنامه درسی در محیط کار، برنامه درسی آموزش عالی و بزرگسالان، تربیت معلم، مهندسی، فنی و حرفه‌ای، کارآفرینی، برنامه درسی در حوزه آموزش و ترویج کشاورزی، محیط زیست، فناوری، رسانه‌ها و غیره مورد کاوش و توجه بیشتری به عنوان مقاصد بعدی رشته مطالعات برنامه درسی قرار گیرند (فتحی و اجارگاه، ۱۴۰۰ ب).

نوشتار حاضر تلاش می‌کند تا با تمرکز بر مؤلفه برنامه‌ریزی درسی، تبیین دقیق‌تری از وضعیت فن برنامه درسی در آینده رشته در دوران نو/چند بسترسازی ارائه نماید و روشن کند که آیا در حوزه نو/چند بسترسازی رشته همچنان وضعیت دوران نوفهمی را در خصوص توجه به برنامه‌ریزی درسی به عنوان یکی از مؤلفه‌های رشته مطالعات برنامه درسی دنبال می‌کند یا بازگشت به دوران گذشته را در دستور کار قرار خواهد داد؟

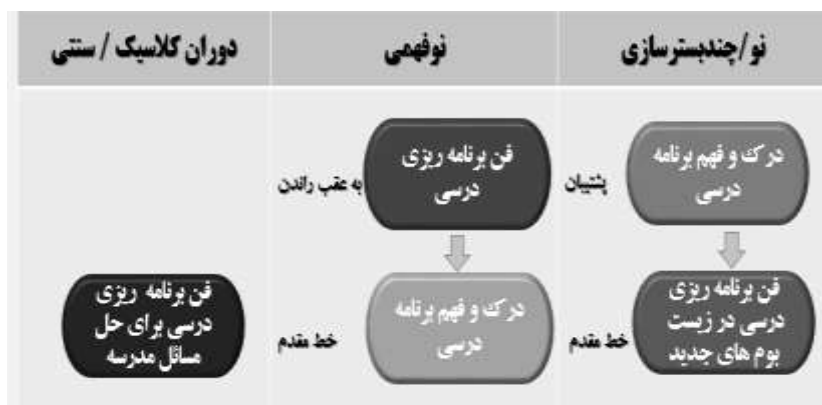
آیا گرایش عمده در عرصه‌های جدید به سوی فن برنامه درسی یا فهم برنامه درسی یا ترکیبی از آنها خواهد بود؟

با الهام از دیدگاه چرخش قدرت نرم و سخت در سیاست خارجی که اخیراً مطرح شده است (وانگ و هیو، ۲۰۲۲) می‌توان جابجایی فن و فهم برنامه درسی را به شرح زیر به تصویر کشید:

الف) برخلاف دوران کلاسیک که جنبه فنی برنامه درسی غالب بود و پشتوانه درخور توجهی برای این خط مقدم رشته وجود نداشت و عملاً شکست رشته در توجه به عرصه‌های عملی را موجب شد، در دوران نوفهمی عملاً این جنبه فنی به عقب رانده شد و آنچه که در حیات رشته نقش ایفا کرد، فهم و بصیرت پیچیدگی برنامه درسی و صرف انرژی و تلاش برنامه درسی در حوزه نظر و درک برنامه درسی بود و فن برنامه درسی در پشت و حاشیه این گفتمان نظری قرار گرفت. به عبارت دیگر فرمان عقب گرد از مدرسه و عمل برنامه درسی به منظور تقویت و درک بهتر از برنامه درسی به عنوان یک پدیده یا گفتگوی پیچیده مدنظر بود (پاینار، زیرچاپ) و آنچه در کانون توجه بود نظریه، تحلیل گفتمان و نظریه برنامه درسی بود و آنچه که به عقب رفت، تلاش در حوزه پژوهش رشته معطوف به فن برنامه درسی یا همان برنامه‌ریزی درسی برای حل مسائل مدرسه بود.

آنچه که در موج سوم، در حوزه توسعه زیست بوم‌های برنامه درسی باید رخ دهد صف-آرایی جدید یا آرایش جدید رشته از لحاظ فن و فهم و یا جنبه سخت و نرم برنامه درسی است. بدین معنا که عملاً جنبه فن برنامه درسی مجدد به میدان و صف مقدم زیست بوم‌های جدید می‌آید منتهی با پشتوانه درک و فهمی که در دوران نوفهمی حاصل شده است و این خود، دوران پسانوفهمی را رقم خواهد زد.

دلیل این چرخش در دوران یا موج سوم، شکست در خلق تصویر مطلوب و ناتوانی در استفاده از همه ظرفیت‌های رشته است چه در دوران کلاسیک که رشته عملاً متهم به کم اثری بواسطه درک و فهم بسیط و ساده انگارانه مبتنی بر اصول علمی بود و چه در دوران نوفهمی که عملاً به فروپاشی از لحاظ انسجام رشته‌ای و فاصله گرفتن از حیات مدرسه منجر شد. بنظر می‌رسد احتمالاً در دوران جدید دو مولفه درک و عمل توأمان باید برای حل و فصل مسائل برنامه درسی در عرصه‌های جدید بکارگرفته شوند و ظاهراً می‌توان به شکوفایی مهندسی برنامه درسی در زیست بوم‌های مختلف با ماهیت و اشکال مختلف با پشتوانه درک و فهم انباشته شده در حوزه نظر برنامه درسی امید داشت.

جدول شماره ۱: وضعیت فن و فهم برنامه درسی در دوران مختلف برنامه درسی

ب) رشته برنامه درسی به اندازه کافی پژوهش و دغدغه فعالیت‌های فنی را به انزوا رانده است. دیگر جای افتخار نیست کسی از مهندسی برنامه درسی صحبت کند. چنین گوینده‌ای مورد اتهام به روز نبودن قرار می‌گیرد.

داستان اما در زیست‌بوم‌ها به گونه‌ای دیگر است. حضور رشته در این زیست بوم‌ها با پرچم و شعار حل مسائل عملی این حوزه‌ها و پاسخ به سوال‌ها و دغدغه‌های مرتبط با برنامه درسی در این قلمروها است و عمل مبتنی بر نظریه عملاً خریدار دارد.

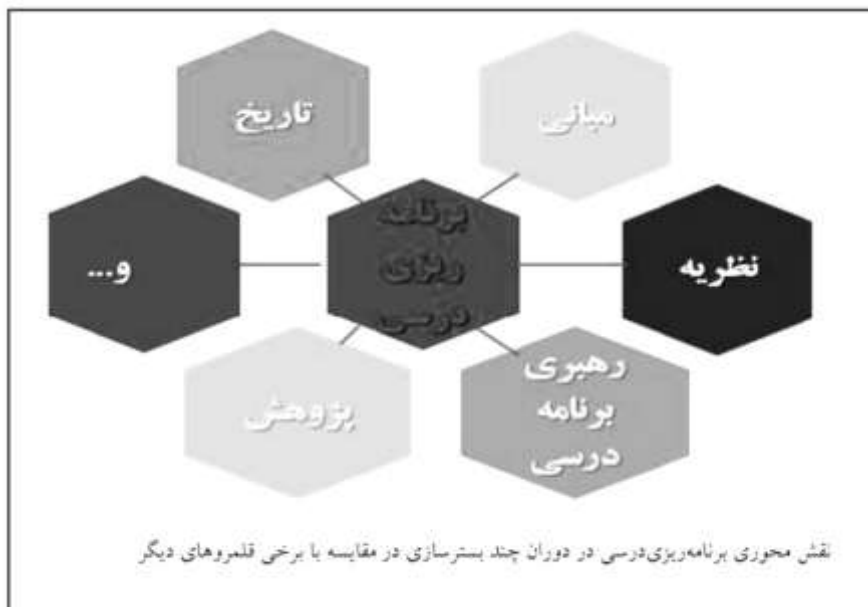
ج) آنچه که رشته در دوران جدید به آن نیاز دارد نوعی رویکرد آمیخته و دومرحله‌ای است یعنی بجای رویکرد تک قطبی دوران کلاسیک از توجه صرف به فعالیت تولید یا عمل برنامه‌ریزی درسی یا به حاشیه راندن برنامه‌ریزی درسی و تأکید عمده بر درک و فهم برنامه درسی در دوران نوفهمی، لازم است از رویکردی دو مرحله‌ای یا ترکیبی از نظر و عمل استفاده شود.

آنچه که کلید حل این دوگانگی یا معادله این یا آن فهم و عمل برنامه درسی است، مسئله استفاده از حداکثر ظرفیت و داشته‌های رشته است. به عبارت دیگر رشته علی‌الخصوص در دوران پسانوفهمی در بسترهای جدید توجهی مطلوب به این دو عرصه باید داشته باشد و از برنامه‌ریزی درسی مبتنی بر درک پیچیده استفاده کند و آن را در سرتاسر زیست بوم‌ها توسعه دهد.

سخن سردبیر

رهاکردن برنامه‌ریزی درسی و کمتر از حد واقع به آن توجه کردن در دوران نوفهمی عملاً رشته را زیر سوال برده است. چه بخواهیم چه نخواهیم فن برنامه درسی برای پاسخگویی به سؤالات و نیازهای جامعه و مخاطبان ضروری است و این قلمرو عملاً نقشی محوری و نه در حد یک قلمرو از قلمروهای برنامه درسی برعهده دارد و آینده رشته در فربه شدن این قلمرو و کارایی هرچه بیشتر آن قرار دارد؛ چه آنکه خروجی این درک و فهم پیچیده باید در قالب تولیدات برنامه درسی عمیق و کم نقص نشان داده شود.

د) زیست‌بوم‌های جدید برنامه درسی فرصتی بی‌نظیر هستند تا قدرت فن برنامه درسی یا برنامه‌ریزی درسی را در قلمروهای جدید زنده کنند. از این‌رو دوران جدید دوران احیای برنامه‌ریزی درسی مبتنی بر درک و فهم پیچیده در عرصه‌های جدید است.

شکل ۱: جایگاه برنامه‌ریزی درسی در جنبش نو/چندبسترسازی مطالعات برنامه درسی

بطور خلاصه در دوران نو/چندبسترسازی عملاً با نوعی اعاده حیثیت از برنامه‌ریزی درسی به عنوان قلمرو اصلی و محوری رشته برنامه درسی مواجه خواهیم بود که در آن رمز موفقیت رشته، درگیر شدن در حوزه‌های عملی بسترهای جدید مانند محیط کار، مشاوره برنامه درسی، تربیت معلم و غیره است. منظور از مطالعات برنامه درسی درگیرانه یا در پیوند با عمل عبارت

از تفکر مبتنی بر دانش و نظریه برنامه درسی برای توسعه نوعی نگاه و نگرش برنامه درسی و استفاده از ابزارهای حوزه مطالعات برنامه درسی برای مشارکت مؤثر در شکل دهی و بازنگری برنامه‌ها در بسترهای مختلف برنامه درسی است. به عبارت روشن‌تر آنچه که در مطالعات برنامه درسی درگیرانه در دوران پسانوفهمی و نو/چند بسترسازی مدنظر است بکارگیری واقعی مفاهیم و داشته‌های حوزه مطالعات برنامه درسی در حوزه طراحی و عمل برنامه درسی در بسترهای جدید است و چنین امری باید در آموزش دانشجویان مدنظر قرار گیرد.

بی تردید نقش رشته مطالعات برنامه درسی در دوران جدید مجدداً حول محور اثربخشی و گره‌گشایی واقعی در بسترهای مختلف با استفاده از مبانی و دستاوردهای دوران گذشته خصوصاً دوران نوفهمی خواهد بود و تنها تأکید بر گفتمان‌های نظری در این بسترها حضور رشته را موجه و مؤثر نشان نخواهد داد.

نتیجه گیری

رشته مطالعات برنامه درسی در دوران نو/چند بسترسازی ناگزیر از پاسخگویی به نیازها و مسائل عملی موجود در این بسترهای جدید است و تاسی به هر یک از سنت‌های دوران کلاسیک (در معنای درگیری‌های عملی با تصمیمات برنامه درسی یا تأکید بر ضرورت آن) یا نوفهمی (در معنای تلاش برای توسعه دانش و نظریه برنامه درسی) به تنهایی نمی‌تواند موفقیت رشته را در این زیست بوم‌های جدید تضمین کند. این بیان بدان معناست که تربیت نسل آینده متخصصان برنامه درسی مستلزم تدارک فرصت‌های درگیری با بسترهای مختلف در قالب تجربیات محیط کار، پژوهش‌های حرفه‌ای و بطور کلی آن‌دسته از برنامه‌هایی است که آنها را برای ورود به عرصه‌های عملی با پشتوانه نظری مناسب آماده کند. این چنین تصویری از آینده رشته، مستلزم دارا بودن متخصصان و استادانی است که خود در میدان عمل این بسترها حضور داشته باشند و دانشجویان و تمامیت رشته را به سوی پاسخگویی بیشتر هدایت نمایند.

منابع

پاینار، ویلیام (زیر چاپ). به سوی هویت‌های نوپدید در مطالعات برنامه درسی. ترجمه کورش فتحی واجارگاه و دیگران. تهران: انتشارات آبیژ.

فتحی واجارگاه، کورش (۱۳۹۷) به سوی موج سوم در مطالعات برنامه درسی ایران: حرکت به فراسوی نومفهوم گرایی، در جستجوی تکثرگرایی در اقلیم‌های برنامه درسی. مطالعات برنامه درسی آموزش عالی. ۱۸(۲)

فتحی واجارگاه، کورش (۱۳۹۹) بنیان‌های نظری نو/چند بسترسازی در مطالعات برنامه درسی: از برنامه درسی آکوازیومی تا نظریه جهان‌های موازی. مطالعات برنامه درسی آموزش عالی. ۲۲(۱۱)

فتحی واجارگاه، کورش (۱۴۰۰ الف) هویت‌های برنامه درسی. جلد اول. ویراست چهارم. تهران: انتشارات آبیژ

فتحی واجارگاه، کورش (۱۴۰۰ ب) سوتفاهمات اساسی در رابطه با جنبش نو/چند بستر سازی (چیستی، چرایی و چگونگی) فصلنامه چشم اندازهای برنامه درسی. سال اول. شماره دوم

Fathi Vajargah, K (2020). **Beyond Reconceptualization: Recontextualization /Multicontextualization of Curriculum Studies in Iran (toward new curriculum ecosystems)**. *Transnational Curriculum Inquiry* 17 (2) p.57-72

Korgen, K.O. (2014) **Engaged Sociologist**. SAGE Publications, Inc; Fifth edition

Malewski, E (2010) **Curriculum Studies Handbook - The Next Moment**. NY: Routledge

Oberlin College (2022) **Engaged Sociology**. Available at: <https://www.oberlin.edu/arts-and-sciences/departments/sociology/engaged-sociology>. Last visit: 1.3.2020

Pinar, W. F. (2015). **Educational experience as lived: Knowledge, history, alterity (The selected works of William F. Pinar)**. New York, NY: Rutledge.

- Pinar, W. F. (1978). **The reconceptualization of curriculum studies.** Journal of Curriculum Studies, 10(3), 205-214. .
- Pinar, W. F., Reynolds, W. M., Slattery, P., & Taubman, P. M. (1995). **Understanding curriculum: An introduction to the study of historical and contemporary curriculum discourses.** New York: Peter Lang
- Wang, B & Hu, D. (2022) **The Establishment of Biden Administration's Iranian Nuclear Policy: Motivation, Content and Prospects,** Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies, 16(4)